

УДК 378.14 (477)

Є. В. Нелін,
здобувач

(Уманський державний педагогічний університет імені Павла Тичини)

ievgen.nelin@i.ua

ТЕНДЕНЦІЇ РОЗВИТКУ ВИЩОЇ ПЕДАГОГІЧНОЇ ОСВІТИ НА УКРАЇНСЬКИХ ЗЕМЛЯХ (XIX – ПЕРША ПОЛОВИНА XX СТ.)

Анотація

У статті визначаються передумови становлення та розвитку вищої педагогічної освіти України протягом XIX – першої половини XX ст. Окреслюються інституційні, галузєво-ступеневі та духовно-змістовні рівні розвитку ВПО в умовах революцій та з приходом до влади уряду більшовиків. Досліджується еволюція навчальних закладів з підготовки вчительських кадрів. Робиться висновок про рівносильний вплив на освіту більшовиками у XX ст. та глобалістами у XXI ст.

Ключові слова: Україна, тенденція, педагогічна освіта, інститут народної освіти, університет.

Summary

In the article there have been defined preconditions of becoming and development of higher pedagogical education of Ukraine during the XIX – the early XX century. The author considers institutional, field-stage, spiritual and content levels of the development of higher pedagogical education in conditions of revolution and power of bolshevists. The evolution of educational establishments in training of teachers has been studied.

Key words: Ukraine, tendency, teacher education, Public Education Institute, University.

Постановка проблеми. Необхідність удосконалення системи вищої педагогічної освіти (далі – ВПО) України спонукає дослідників не лише до вивчення успішного досвіду розвинених країн світу в світлі інтенсифікації порівняльно-педагогічних досліджень, скільки потребує детального аналізу усталених роками тенденцій розвитку вітчизняної системи. Переїнявши у спадок найкращі традиції радянської моделі, протягом тривалого часу в Україні спостерігалися часто протилежні тенденції до її реформування відповідно до суспільних вимог. У певній мірі, проведення діахронного дослідження ключових освітніх тенденцій минулих століть дозволить нам зрозуміти причини стагнації вітчизняної системи ВПО на тлі інтеграційних прагнень сучасної України, зростаючої глобалізації та інтернаціоналізації освіти.

Аналіз досліджень та публікацій. Проблематика розвитку вітчизняної педагогічної освіти детально досліджена метрами української педагогічної науки наприкінці XX ст. Зокрема, у працях А. Алексюка [1] висвітлюється історія розвитку ВПО України від найдавніших часів до набуття Україною незалежності; О. Глузман [4] концентрує акцент на тенденціях розвитку української ВПО на базі університетів як універсальних багатопрофільних закладів; П. Лузан [6] зосереджує увагу на розкритті громадсько-освітньої діяльності українських меценатів та борців за незалежність на різних етапах розвитку національної системи освіти. Однак, незважаючи на високий рівень опрацювання цієї теми, до сьогодні в Україні не вжито необхідних заходів з реанімації ВПО. Більше того, з початком нового тисячоліття намітилась тенденція щодо досліджень успішних зарубіжних практик, на шкоду розробці автохтонної системи освіти і

етнопедагогіки як основи національної школи.

Метою статті є аналіз тенденцій розвитку вищої педагогічної освіти на теренах України протягом XIX – XX ст. Для її досягнення поставлено такі завдання: а) здійснити теоретичний аналіз науково-методичної літератури з проблеми дослідження; б) окреслити ключові соціально-економічні, політичні та культурні передумови для становлення національної системи освіти.

Для реалізації мети і поставлених завдань було використано комплекс загальнонаукових методів: аналіз, синтез, узагальнення та систематизація досліджуваного матеріалу. Комплекс використаних конкретно-наукових методів склали методи ретроспективного та історичного аналізу, що дало змогу визначити особливості еволюції ВПО України та критично осмислити історико-педагогічні джерела з окресленої теми. Використання історико-порівняльного методу дозволило зіставити соціально-економічні, культурні та політичні явища, виявити в них подібність і розбіжності.

Виклад основного матеріалу. Святкування Україною ювілею 25-річчя незалежності спонукає усіх науковців до підбиття певних підсумків у розвитку галузі від часу становлення державності до сьогодення. Щоправда, підбиття результатів розвитку педагогічної освіти ускладнено її тривалою історією, яка за своїми фізичними рамками перевищує 200-річний період.

Не виникає сумнівів, що передумови для формування української системи ВПО були закладені із відкриттям Острозької (1576) та Києво-Могилянської (1632) академії. Більше того, із заснування Львівського університету (1661) і подальшим створенням в різних регіонах Харківського (1805), Святого Володимирів в Києві (1834) та Одеського університетів (1865), система ВПО почала усталюватися і окреслювати свої географічні межі. Однак тривале перебування українських земель під владою Австрії, Польщі та Росії призвело до деякої нерівномірності в розвитку освіти в межах різних губерніях. Можемо говорити, що певні диспропорції у розвитку української освіти зберігаються і сьогодні, на що впливають, як і два століття тому, соціально-економічні, культурні та політичні фактори. Ураховуючи думку Н. Гупана, що визначення хронологічних меж має орієнтуватися виключно на історико-педагогічний процес, який розвивається відповідно до власних закономірностей і не залежить від суспільно-політичного життя, оскільки ніякими постановами не починається і не завершується [5, с. 117], автор схильний стверджувати, що первинним у становленні системи освіти або проведенні її реформи є саме політичний дискурс уряду (інституційний рівень), а не популярні в педагогічній освіті практики (духовно-змістовий рівень). Більше того, у централізованій державі (якими були Австрія, РРФСР і залишається Україна) це є логічним, оскільки Міністерство освіти є головною контролюючою інстанцією, яка визначає освітню політику держави, концепцію розвитку освіти, зміст і форми методів навчання тощо.

Тому не дивно, що за відправну точку становлення системи ВПО України прийнято брати заснування у РРФСР Міністерства народної освіти (1802) та впровадження царським урядом реформи освіти (1803-1804), відповідно до якої створювалася цілісна система народної освіти від початкової до вищої школи. Основними характеристиками реформи, поряд із університетською автономією та зростанням доступності до навчання на усіх освітніх щаблях, стали заборони фізичних покарань та викладання Закону Божого у вищих ланках освіти, а також створення трирічних педагогічних інститутів при Київському та Харківському університетах, які проіснували до кінця 1850-х рр. Тим часом на Галичині підготовку вчительських кадрів для реальних та класичних гімназій здійснював педагогічний інститут при Львівському університеті (1787), який до закриття (1808) вважався головним центром гуманітарної педагогічної освіти на західноукраїнських землях [4, с. 82-111; 9, с. 92-93].

Пожвавлення суспільно-політичного руху на всіх Українських землях, зокрема поширення масонських груп, діяльність яких була спрямована проти самодержавної політики царату, сприяла новим змінам в галузі освіти, а саме впровадженню контрреформ 1825-1835 рр., згідно з якими повертався дозвіл на фізичні покарання і викладання Закону Божого, в гімназіях та університетах засновувались кафедри біогеографії та християнського вчення (з 1819 р.), а самі університети позбавлялись автономії [6, с. 83], отриманої у 1803 р.

Зі становленням ринкових відносин та розкладом кріпосницького ладу університетам було повернуто право на автономію (1863), яка в подальшому ліквідувалась із посиленням адміністративного тиску Олександром II (1883) і знову відновлювалась Миколою II (1905). Протягом XIX ст. освіта на західних землях (Галичина, Буковина, Закарпаття, Волинь) почергово перебувала під контролем Австро-Угорщини та Польщі, які визначали освітню політику місцевих університетів. Щоправда більшість ВНЗ перебувала під контролем Росії, тому не дивно, що навчання у Київському, Харківському та Одеському університетах відбувалось російською мовою.

Дослідивши тенденції розвитку університетської педагогічної освіти в Україні, О. Глузман визначив такі напрямки освітніх змін у XIX ст.: підготовка педагогічних кадрів почала здійснюватись у спеціально створених при університетах закладах – Педагогічних інститутах (з 1804 р.), які проіснували до 1858 р. допоки не були змінені на 2-річні педагогічні курси. Останні засновувались переважно на базі юридичних, фізико-математичних та історико-філологічних факультетів, а відвідувати їх мали право особи з вищою освітою; розвиток вітчизняної педагогічної науки як самостійної дисципліни у 1850-1860-х рр. сприяв подальшому становленню педагогічних факультетів при університетах [4, с. 91-99]. З-поміж інших на різних землях спостерігались тенденції до русифікації, колонізації та мадяризації освіти, динамічно почала розвиватись приватна вища освіта, суттєво розширилась географія міст, у яких створювались вищі жіночі курси, роль вчителя в університеті модифікувалась від носія знань до керівника самостійною роботою студентів.

Поступово на континенті виокремились дві системи державного управління освітою: автономна англосаксонська (Англія) та централізована континентальна (Франція, Італія) моделі. Якщо першій моделі були характерні горизонтальна та відцентрова взаємодія з великим впливом приватних сил, то обрання РРФСР та Австрією континентальної моделі посприяло становленню на українських землях централізованої держсистеми, в якій нижчі ланки освіти залежали від верхніх, а управління освітою здійснювалось Міністерством [8].

Початок XX ст. запам'ятався дискусіями щодо подальшої фахової підготовки майбутніх учителів. Суперечки щодо змісту, необхідних форм та методів навчання призвели до виокремлення трьох концепцій подальшої підготовки вчителів: 1) післяуніверситетської педагогічної освіти з акцентом на методичній підготовці фахівців; 2) спеціально-наукової педагогічної освіти з вектором на посилення наукового потенціалу вчителів; 3) науково-професійної освіти на базі педагогічних курсів при гімназіях та реальних училищах для отримання практичних умінь. Результатом дискусій стало створення педагогічних факультетів, на які зараховували осіб із завершеною освітою, а також формування педагогічних інститутів при навчальних округах.

Перша світова війна, падіння царського уряду (1917), жовтнева революція та прихід до влади більшовиків в Росії (1920), українська народна революція (1917-1920) окреслили ключові, часто суперечні тенденції розвитку освіти на землях України. За часів правління Центральної Ради, яка спрямовувала свої зусилля на ліквідацію органів

царської влади та підтримку відносин з Тимчасовим урядом Росії, було створено контролюючий орган Української освіти – Генеральний Секретаріат народної освіти, також проведені Всеукраїнські педагогічні з'їзди, на яких лунали пропозиції щодо подальшої українізації народної школи [2, с. 233], можливого формування Українського народного університету та створення Української Академії Наук [1, с. 123].

Спіраючись на підтримку Австрії та Німеччини, новий уряд Української держави у 1918 р. сформував П. Скоропадський. Освітня політика його Гетьманату позначилась тенденціями до централізації, згідно якої народні університети Києва, Харкова та Новоросійська були переформатовані в державні. Більше того, в університетах почали створювати факультети єврейської, польської та російської філології, відбулося розширення мережі ВНЗ, які виникли у Катеринославі (1918), Сімферополі (1918), Кам'янці-Подільському (1918); у Києві була створена Педагогічна академія (1917), знаменною стала поява Українського народного університету, викладання в якому велось українською мовою. До того ж, від 1 серпня 1918 р. рішенням РНК РРСФР запроваджувався вільний доступ до вищої освіти усім громадянам, навіть без наявності диплома чи атестата про середню освіту [4, с. 107]. Активно Українською державою ширилися україномовні твори, чому сприяло прийняття закону про обов'язкове вивчення в середній школі української мови та літератури, географії та історії України, у містах і селах засновувалися україномовні школи при одночасному збереженні в Українській державі російськомовних шкіл [1, с. 141].

Доба Директорії, більшовицька навала та антибільшовицькі настрої білої армії 1918-1919 рр. залишили питання освіти осторонь революційних змагань та подальшої роздробленості України. Освіта на кожній підконтрольній території розвивалась за різним сценарієм відповідно до освітніх постанов Росії, Польщі, Румунії та ін. Однак, попри це було, вирішено створити у 1919 р. педагогічні інститути з центрами у Житомирі, Полтаві, Херсоні та Чернівці.

З приходом до влади в Україні більшовиків і впровадженням НЕПу, на перших етапах національна освіта не відчула утисків, поєднуючись з ідеєю інтернаціоналізму. Усталення системи ВПО України відбувалось завдяки Наркомосу УРСР Г. Гриньку (1920-1923), який на Всеукраїнських Нарадах з питань освіти (1920) сприяв переформатуванню загальної освіти у професійну, про що зазначалось у "Схемах народної освіти" (1920). Відповідно до "Схем" в освіті передбачалось поширення інституцій соціального виховання (дитячих будинків, інтернатів, трудових шкіл), які були покликані забрати з вулиць усіх безхатченків та надати їм умови для професійного розвитку. Більше того, проблема підготовки кваліфікованих кадрів до роботи в закладах соціального виховання спонукала до розвитку спеціальних установ, у яких необхідно було готувати спеціалістів, які могли б створювати умови для державного виховання в межах дитбудинків як альтернативним родинному вихованню закладам [3].

Ліквідація університетів як витворів буржуазної культури окреслила нову модель більшовицької вищої школи, в якій технікуми та інститути визначались закладами вищої ланки в системі освіти, що готують фахівців до практичного життя. Відповідно до курсу на соціалізацію освіти, у 1921 р. затверджується новий тип НЗ – Інститути народної освіти (ІНО), спрямовані на підготовку кадрів для дитячих садків, початкової, середньої, професійної школи та позашкільного життя. Нові Інститути почали виникати на базі педагогічних курсів, інститутів і технікумів (Бердянськ, Житомир, Київ, Кіровоград, Луганськ, Полтава, Хмельницький, Чернівці), історико-філологічних інститутів (Ніжин) та Інститутів професійної освіти (Кривий Ріг). Результатом ліквідації та роздроблення ІНО (1930) стало формування самостійних НЗ, якими були Інститути соціального виховання

(Мелітополь, Суми, Умань, Черкаси, Чернігів), Педагогічні інститути професійної освіти (Київ, Кривий Ріг), Фізико-хімічно-математичні Інститути (Харків, Катеринослав) тощо.

Безупинне реформування освіти та реорганізація навчальних установ увінчалась відродженням в Україні університетів як класичних закладів ВО, при тому що університети РРСФР не припиняли працювати у 1940-х рр. Відповідно до постанови ЦК ВКП (б) від 19 вересня 1932 р. "Про навчальні програми та режими у вищій школі і технікумах" передбачалось зміцнити університети як навчальні заклади з підготовки висококваліфікованих спеціалістів (в т.ч. педагогів) за загальнонауковими дисциплінами і розгорнути університети в тих республіках, в яких вони відсутні [7, с. 425]. Станом на 1940 р. на Українських землях функціонували 6 університетів з центрами у Києві, Харкові, Катеринославі, Одесі, Львові і Чернівцях.

Духовно-змістовий рівень ВПО України у 1920-х рр. позначився зміною акценту з богословської освіти на індивідуально-вільне навчання, що стало основою розвитку педології. Педологічні ідеї цього часу проголосували триумф дитини в освіті, необхідність її творчого та інтелектуального розвитку. Відповідні ідеї ширилися Україною завдяки діяльності С. Русової та Я. Чепіги, які були прихильні до ідей Дж. Дьюї, М. Монтесорі та ін. Однак, на хвилі поширення ідей соціального і трудового виховання, педологія зникає (1936) і забороняється як псевдонаука, що "перекручує" вчення про виховання юних поколінь, а на зміну їй приходить передусім трудове виховання А. Макаренка, яке доповнюється поширенням комсомольського та піонерського рухів, тоді як на державному рівні розпочинається рух на централізацію і тотальну русифікація ВНЗ і цілої системи освіти України. Педагогічні інститути вчергове трансформуються – цього разу у вчительські інститути. Нові вчительські інститути виникають на Лівобережжі (Донецьк (1937), Слов'янськ (1939)), Причорномор'ї (Миколаїв (1939)), Правобережжі (Івано-Франківськ (1940), Луцьк (1940), Рівне(1940)). Однак, з початком Великої вітчизняної війни більшість із них тимчасово припиняють свою діяльність, деякі змінюють дислокацію, переїжджаючи на східні землі, а загальною тенденцією стає мобілізація вчителів та учнів старших класів до боротьби із зовнішнім ворогом.

Висновки. Історія ВПО України має суперечливий характер. Незважаючи на заснування перших ВНЗ у XVII ст. та активної розбудови університетів у XVIII – XIX ст., повсякчас Українськими землями ширились протилежні тенденції: до надання або позбавлення автономії ВНЗ, до децентралізації освіти громадським суспільством Центральної Ради або централізації ролі держави в системі Гетьманату П. Скоропадського, українізація населення чергувалась з русифікацією та полонізацією освіти тощо. Більше того, освіта за часів більшовицького уряду усталилась в закриті жорстко централізовану систему, з наслідками якої в Україні не можуть впоратись і сьогодні.

Перспективи подальших пошуків. Спираючись на ідеї етносоціального підходу Л. Гумільова, стосовно того, що людина не знає часу, в якому живе, а також цивілізаційного підходу італійця Дж. Віко, згідно якого прикінцевий стан будь-якого явища практично ідентичний його вихідному стану, актуальним вбачається дослідження тенденції розвитку ВПО за часів набуття незалежності. Безсумнівно, що система освіти України сьогодні позначається тими ж суперечностями, помилками та прорахунками, як і в XIX ст., зокрема, у світлі популяризації та сприянню глобалізації, як у радянські часи культури більшовизації. Враховуючи це, актуальним вбачається проведення на засадах системного підходу екстраполяційного дослідження для прогнозування розвитку ВПО України в умовах динамічно змінюваного світу.

ЛІТЕРАТУРА

1. Алексюк А. М. Педагогіка вищої освіти України. Історія. Теорія / А. М. Алексюк. – К. : Либідь, 1998. – 558 с.
2. Бунчук О. Науково-педагогічна діяльність товариства шкільної освіти як фактор розвитку професійної підготовки спеціалістів (1917-1920 рр.) / О. Бунчук // Проблеми підготовки сучасного вчителя, 2014. – № 10 (Ч. 4). – С. 232-238.
3. Веремчук А. Українська педагогіка 1920-х років: Г. Ф. Гринько / А. Веремчук // Психолого-педагогічні проблеми сільської школи. – 2012. – № 43 (2). – С. 19-27.
4. Глузман А. В. Тенденції розвитку університетського педагогічного образования в Україні : дисс. ... доктора пед. наук: 13.00.04 / Інститут Педагогіки і Психології професійного образования АПН України / А. В. Глузман. – Киев, 1997. – 505 с.
5. Гупан Н. М. Проблеми хронології в сучасних історико-педагогічних дослідженнях / Н. М. Гупан // Український педагогічний журнал. – 2016. – № 1. – С. 116-121.
6. Лузан П. Г. Історія педагогіки та освіти в Україні : навч. посіб. / П. Г. Лузан, О. В. Васюк. – К. : ДАККІМ, 2010. – 296 с.
7. Народное образование в СССР: Сборник документов 1917-1973 гг. / сост. А. А. Абакумов. – М. : Педагогика, 1974. – 560 с.
8. Прокопенко Л. Л. Становлення державного управління освітою в Україні: історико-теоретичний аспект / Л. Л. Прокопенко // Державне будівництво. – 2007. – № 1 (2).
9. Сапожников С. В. Порівняльний аналіз етапів розвитку вищої педагогічної освіти в Україні та країнах Чорноморського регіону / С. В. Сапожников // Ученые записки Таврического национального университета им. В. И. Вернадского. Серия: Проблемы педагогической средней и высшей школы. – 2013. – Т. 26 (65), № 1. – С. 69-99.

Стаття надійшла до редакції 02.09.2016

УДК 37.0(09)(477):372(075)

І. Г. Улюкаєва,

кандидат педагогічних наук, доцент

(Бердянський державний педагогічний університет)

irinagereevna@yandex.ua

РОЗВИТОК СУСПІЛЬНОГО ДОШКІЛЬНОГО ВИХОВАННЯ В УКРАЇНІ У ПЕРШІЙ ПОЛОВИНІ ХХ СТ.

Анотація

У статті розкривається історія становлення і розвитку системи суспільного дошкільного виховання, основні тенденції цього процесу та фактори, що на нього впливали. Простежується динаміка розвитку мережі виховних закладів для дітей дошкільного віку, наводяться статистичні дані.

Ключові слова: суспільне дошкільне виховання, дитячі садки.

Summary

The article is devoted to the system of public preschool up-bringing, its formation and development. The main tendencies and factors influenced on this process are characterized. The development of the net of establishment for children under school age is described.

Key words: public preschool education, kindergartens

Постановка проблеми. Набуття Україною державної незалежності, зміни, що відбулися в соціально-економічному житті країни, орієнтація на європейські стандарти зумовили докорінне реформування й модернізацію системи освіти, проголошення нової освітньої політики. Реалізація завдань, що стоять перед дошкільною освітою, передбачає проведення різнопланових наукових досліджень. У цьому контексті звернення до історичного досвіду набуває особливого значення й актуальності. Воно дозволяє глибше усвідомити сучасний стан дошкільної галузі і може стати підґрунтям для розробки стратегії її подальшого розвитку.

Аналіз досліджень і публікацій. Історіографічний аналіз показав, що в останні два десятиріччя, на протилежність від попередніх часів, розвиток вітчизняної дошкільної освіти досить часто ставав предметом спеціальних історико-педагогічних розвідок.